

דב בן-מאיר

גלותו וגאולתו של העם היהודי

עורך: ד"ר אביב עקרוני

ידיעות אחרונות • ספרי חמד

תוכן

3	אקדמות
5	הקדמה
15	פרק א הן עם לבדד ישכון
18	פרק ב שנאת ישראל לדורותיה
31	פרק ג השואה
46	פרק ד שנאת ישראל הפוסט-נאצית
53	פרק ה סכנת "השואה השקטה"
57	פרק ו סוד הישרדותו של העם היהודי
74	פרק ז עמוד האש ששמר על הקיום הרוחני של העם
87	פרק ח תקופת הראשונים
98	פרק ט תקופת האחרונים
119	פרק י המרכזים היהודיים בעולם
232	פרק יא תולדות קהילות ישראל ברחבי העולם
419	פרק יב האם הדת היהודית היא מיסיונרית?
424	פרק יג תהליכים דתיים וחברתיים בפזורה היהודית
436	פרק יד החסידות
450	פרק טו תנועת המתנגדים ותנועת המוסר
453	פרק טז המהפכה הדתית
467	פרק יז תנועת ההשכלה
472	פרק יח מפלגות ותנועות נוער בגולה
506	פרק יט העיתונות היהודית בגולה
529	פרק כ הציונות
555	פרק כא כלים ארגוניים נוספים של ישראל והעם היהודי
563	פרק כב עם ישראל במספרים
568	פרק כג תם אך לא נשלם
571	ביבליוגרפיה
575	מפתח העניינים

אקדמות

להיות יהודי

להיות יהודי זה להיות שונה

להיות שונה - לא רק מפני גזעים ובני צבע שונה, אלא גם בתוך העם שבקרבו ישב וממשיך לשבת מאות שנים: יהודי גרמני - בקרב גרמנים; יהודי תימני בקרב תימנים; יהודי רוסי בקרב רוסים או יהודי מרוקאי בקרב מרוקאים.

להיות שונה - באורך ההיסטוריה הרצופה של קיום כעם.

להיות שונה - במידת התבדלותו מהעמים שבקרבים ישב או ממשיך לשבת - אם בדת, במנהגים ובאורח החיים, ואם בהרגשה של "אתה בחרתנו", כעם שהביא לעולם את בשורת המונותיאיזם.

להיות שונה - בכושר ההשרדות כעם, למרות היעדר האטריבוטים הקובעים את הגדרתו של ציבור אנשים כעם: ישיבת קבע על קרקע מוגדרת של מרבית העם, תוך הפעלתו של שלטון ריבוני עצמאי.

להיות שונה - בכושר היצירה הרוחנית והמדעית שלו בתחומי היהדות כמו גם בתחומי המדעים - מעל ומעבר לגודלו המספרי, הן בהשוואה לגודל האוכלוסייה שבקרבה ישב והן בכמותו המספרית בכלל האוכלוסייה העולמית (0.02%).

להיות שונה - ביכולתו לקחת חלק מכריע בכל צומת ובכל פריצה של האנושות לעבר יעדים חדשים: בתרגום התורה ליוונית; בתרגום מדעי המזרח ללטינית תוך פתיחת דלת לעמי אירופה להגיע להגמוניה בעולם; ביצירת כלכלת שוק על ידי פיתוח מסחר בינלאומי ובפיתוח העיוני והמעשי של האנרגיה הגרעינית.

להיות שונה - בהנחלת ערכי מוסר אוניברסליים לעמי העולם, ערכים שהופנמו גם על ידי הדת הנוצרית, ושעמדו כסלע איתן מול ניסיונותיהם של משטרים טוטליטריים (הפשיזם, הנאציזם והקומוניזם), לנתץ אותם ולהנהיג במקומם עקרונות אחרים של כל דאלים גבר (זכות השלטון של הגזע העליון) או של יצירת היררכיה חדשה המבוססת על "הדיקטטורה של הפרולטריון".

להיות שונה - ומשום כך גם חשוד, מבוזה ונרדף על ידי בני העמים שבקרבתם ישב, אם "כמזכרת עוון" לשליטים הנוצרים והמוסלמים על שירשו והעתיקו (בצורה לא מוצלחת) את עקרונותיה של הדת היהודית; ואם כשעיר לעזאזל של שליטים והמונים כל אימת שנתקלו בקשיים כמו: המגפה השחורה; משברים כלכליים; מפלות צבאיות; מלחמות דת; מהומות פנימיות, עוני וניצול.

להיות שונה - ומשום כך מרגיז בעצם שונותו הן את בלעם; הן את המן האגגי; הן את העולם הנוצרי (המחכה ש"הכבשה השחורה" תחזור לחיק הנצרות ותאפשר את תחייתו המחודשת של ישו); והן רבים במשפחת העמים, המתקשים להתרגל לרעיון שהיהודי הנרדף שוב אינו מחכה מאחורי הדלת כדי להתמודד עם הגורל שהשיתו עליו, אלא לקח את גורלו בידיו מבלי להיות תלוי יותר ברצונם הטוב.

להיות שונה - בנכונות בניו ללמוד ולהצטיין בלימודי קודש כמו בלימודי חול - בשפות, במדעים, בכלכלה וברפואה ולטפח קאדרים של אנשים שיהיו מסוגלים לקבל על עצמם תפקידים יוצאי דופן למרות מעמדם הנחות: כראשי ממשלה ושרים במדינות רבות, וכמקדמי תורות חברתיות (מרקס) ומדעיות (איינשטיין).

להיות שונה - ומשום כך בודד כל כך ובמקביל מעורב כל כך בתהפוכות העתים המקומיות והעולמיות.

הקדמה

מדינת ישראל, שקמה לאחר כ-1,900 שנות גלות יהודית בין אומות העולם, יכולה להיחשב כנקודת שיא בהפגנת חיותו וחיוניותו של העם היהודי: עם שהשכיל במשך למעלה מ-3,000 שנות קיומו (מאז יצא ממצרים בערך במאה ה-14 לפני הספירה), להשיב לעצמו את עצמאותו שלוש פעמים. אולם היא יכולה להיחשב גם כאתגרתא חולפת על רקע קיומו הארוך של העם, אתגרתא שאינה מעלה ואינה מורידה מתוקף יכולתו של העם היהודי לשרוד לאורך ההיסטוריה בכל המצבים - עם מדינה משלו ובלעדיה.

זהו תוכנו של ויכוח, שסער בקרב העם היהודי עד השואה, וממשיך לסעור, אם כי בנימה חלשה יותר, מאז ועד היום. הדעות בדבר נחיצותה של מדינה ריבונית להבטחת קיומו של העם היהודי היו חלוקות בקרב העם עצמו, והרצון להגיע לעצמאות ממלכתית לא היה מעולם חד-משמעי לא בימי יציאת מצרים ("ניתנה ראש ונשובה מצרימה") ולא בימי עליית בבל: העשירים לא חזרו, אלא "חיזקו בידיהם של העולים בכלי כסף, בזהב, ברכוש, בבהמה ובמגדנות". מ-1882 ועד 1914 (בתקופת העלייה הראשונה והשנייה) עזבו את מזרח אירופה 2.4 מיליון יהודים, ורק 60 אלף מהם עלו לארץ-ישראל.

נוסף על הוויכוח המעשי - האם לשוב לארץ האבות או לחפש מזור בשדות זרים - התחולל בקרב הפזורה היהודית גם ויכוח אידיאולוגי, שהיה לעתים מר וכואב:

היהדות החרדית פסלה כל ניסיון מעשי לחזור לארץ-הקודש לפני בואו של המשיח. הניסיון הנואל והכואב של הופעת שבתאי צבי (1626-1676) - שעורר תנועה משיחית גדולה בקרב הפזורה היהודית, והביא אותה בסופו של דבר למפח נפש - רק חיזק את ההתנגדות הרבנית לכל צורה של חזרה לא ממוסדת (באמצעות ההנהגה הרבנית) או חילונית לארץ-ישראל.

תנועת ההתבוללות של יהודי מרכז אירופה (בעיקר צרפת וגרמניה) קיבלה תנופה עקב האמנציפציה, שהוכרזה במדינות אלה במהלך המאות ה-18 וה-19, והיתה אמורה להביא לפתיחת שערי החברה הגויית בפני היהודים. דובריה של תנועה זו שאפו להיות גרמנים או צרפתים בני דת משה ולהיטמע כליל בתרבותה ובאורח חייה של המדינה המארחת. סיסמתם היתה: "היה יהודי בביתך וגרמני (או צרפתי) בצאתך".

חלקים אחרים של הפזורה היהודית באירופה הציעו קיום יהודי במסגרת של אוטונומיה דתית ותרבותית, שתוענק להם על ידי המדינות שבהן ישבו (אוטונומיה אישית).

עם הופעתן של תנועות פועלים באירופה, בעקבות המהפכה התעשייתית - החל להתגבש גם פרולטריון יהודי, בעיקר במזרח אירופה. דובריו של פרולטריון זה הטיפו להשתלבות כוללת בתנועות הפועלים שקמו בארצותיהם. מאחר שתנועות אלה היו בעלות מסר סוציאליסטי ודגלו בשוויון ערך האדם, נדמה היה ליהודים כי הם יתקבלו בתוך המסגרות החדשות כשווים בין שווים, אולם הדבר לא קרה, וסוציאליסטים רבים נתגלו במשך הזמן גם כאנטישמים גמורים. רבים מהם פנו אפוא להקים איגודים מקצועיים יהודיים מקבילים כמו תנועת ה"בונד", אלא שזו דחתה את הפתרון הציוני ודגלה בהשתלבות במעמד הפועלים האירופי.

השואה שמה אמנם סוף פסוק לוויכוח על חשיבותה של עצמאות יהודית ריבונית בחיי העם, אך הוויכוח על משקלה הסגולי של מדינת ישראל בהשוואה למרכזים יהודיים אחרים בעולם - ובעיקר המרכז הגדול בארה"ב - לא פסק עד היום. הקמתה של המדינה לוותה במאמץ עילאי של התגייסות הקיבוצים היהודיים בכל העולם המערבי לעזרה בתמיכה כספית ופוליטית. אולם ראשיהם של הקיבוצים המערביים המשיכו להישאר במקומותיהם, וממש כמו בימי עזרא ונחמיה הסתפקו בהושטת יד ואמצעים להעלאתם ולקליטתם של פליטי השואה מאירופה ושל שבי ציון מן העולם המוסלמי.

בכל הנוגע לתביעתם של המרכזים המבוססים (בעיקר זה האמריקני) להכיר בבכורתם הכלכלית, התרבותית והיצירתית, נשאר הוויכוח בעינו. יהדות ארה"ב - שעד תחילת האלף השלישי היתה הקיבוץ היהודי הגדול בעולם - טוענת לבכורה בכל התחומים הללו, ממש כפי שיהדות בבל טענה לבכורה בהשוואה ליישוב היהודי, שנותר בארץ בימי שני ולאחריו. למרות כל עושרה והישגיה המדעיים, הכלכליים והחברתיים עומדת יהדות ארה"ב בפני סכנת כליה ארוכת-טווח בגלל נישואי תערובת והתבוללות. וכך, אט אט עוברת האחריות להמשך קיומו של העם היהודי למדינת ישראל על ששת מיליון יהודיה. לאחר שהוכיחה את יכולת הישרדותה הצבאית והכלכלית, לאחר שחידשה את השפה העברית ופיתחה מערכת מסועפת של מדע ותרבות - נדרשת עתה ישראל יותר מתמיד לדאוג לחינוך יהודי בתפוצות, לטפח את התרבות היהודית ולחזק את הקשר של כל הקיבוצים היהודיים בעולם כולל זה שבארה"ב - עם מדינתם העצמאית.

זוהי סגירת מעגל בחייו ובתולדותיו של עם, המהווה פלא קיומי מאז דרך על במת ההיסטוריה.

פרק א

הן עם לבדד ישכון

שתי תכונות יסוד הבדילו את היהודים משאר עמי העולם:

המונותיאיזם היהודי שקרא תיגר על הדתות הקיימות

חידת קיומו של העם היהודי לאורך אלפי שנות היסטוריה, מרתקת אליה תשומת לב, מעוררת פליאה וגם גלים של חשדנות ושנאה. הדבר אמור לגבי אותם חלקי עולם הנתונים עתה בתחומי ההשפעה הנוצרית והמוסלמית, שכן שתי דתות אלה הושפעו עמוקות מהדת היהודית ואימצו רבים מעיקריה. לעומת זאת לעמים שישבו בדרום אסיה (בעיקר הודו) ובמזרח (סין ויפן) לא היה מפגש כזה, והם פיתחו את דתותיהם הייחודיות (דת ההינדו - בהודו; הבודהיזם בסין, בטיבט, ביפן ובארצות דרום אסיה נוספות; הקונפוציוניזם - בעיקר בסין; השינטו - בעיקר ביפן), ללא כל התייחסות לדת היהודית ולעיקריה.

ואילו שתי הדתות המונותיאיסטיות (הנצרות והאיסלאם), שנפרדו בשלבים שונים מעל הדת היהודית - נזקקו להגדרות חדשות של ייחודן, הגדרות שיבדילו הבדל מהותי בינן לבין הדת המקורית. כדי לשכנע אנשים (בתחילה בעיקר עובדי אלילים) לאמץ את הדת החדשה, טענו מייסדיהן (תלמידי ישו ומוחמד) שדתם היא הדת האמיתית וכדי "להוכיח" זאת, לא היססו להשמיץ ולהעליל על הדת היהודית עלילות שווא ולרדוף את מאמיניה.

וכיוון שלידתן של שתי הדתות החדשות הללו אירעה כאשר המאמינים בדת היהודית המקורית איבדו את עצמאותם ורובם היו כבר מפוזרים כמיעוטים בארצות אחרות - הפכה הדגשת ההבדלים לא אחת למסע של רדיפות נגדם. שכן נוכחותם והמשך קיומם היוו סכנה ישירה ואתגר להתפתחותה של הדת אשר צמחה ונפרדה מהיהדות.

אחת השאיפות החזקות ביותר של ראשי הדתות הללו היתה להביא את היהודים לאמץ את הדת החדשה, כ"הוכחה" לעליונותה על פני הדת הישנה. מגמה זו קיימת גם כיום, אם כי לא באמצעות גזרות ופרעות (כפי שהיה בימי הביניים - כאשר היהודים גורשו מספרד ומפורטוגל ועונו על ידי הכמרים של האינקוויזיציה או הועלו לגרדום). כך למשל נובעת תמיכתם הבלתי אמצעית של עשרות מיליוני אוונגליסטים (אחת הכתות הפרוטסטנטיות) החיים בארה"ב - בעם היהודי ובזכותו לקבל לידיה בחזרה את כל ארץ-ישראל התנ"כית - מהאמונה כי רק לאחר שהיהודים ירוכזו כליל בארץ-הקדושה ויקבלו עליהם את האמונה בישו, הוא יחזור ויקום

לתחייה.

סיפור העימות של היהדות עם המקטרגים עליה, הן בעולם הנוצרי והן בעולם המוסלמי, שיסופר להלן, הוא סיפור של אלפי שנות רדיפות, רצח, השפלה ואפליה שהיו מנת חלקם של היהודים - עקב היותם מיעוט בלתי מתפשר בקרב העמים שבקרבתם נאלצו לחיות.

ההתבדלות היהודית מהשכנים הלא־יהודים

אולם עוד לפני שפרצה המחלוקת הדתית (בת אלפיים השנים), עוררו התנהגותם ואורח חייהם של היהודים פליאה וגם תרעומת בקרב שכניהם: עקרון ההתבדלות מעמי הסביבה, עיקרון שנשען על מערכת מפורטת של חוקים ותקנות (איסור על עבודת אלילים, איסור על אכילת מזון לא כשר או שתיית יין נסך, דיני טומאה, נידה, טהרה, ברית מילה, איסור נישואים עם בני הארץ וכיו"ב) - הביא להסתגרותו של העם היהודי פנימה מצד אחד ולרגשות של אי־הבנה או אף עלבון מצד שכניהם, מצד שני.

בעוד בלעם מתפעל מהסדר המופתי שבו מתנהלים חייו של העם היהודי ("מה טובו אוהליך יעקב") ואת נכונותו לחיות את חייו באורח נפרד מסביבתו ("הן עם לבדד ישכון ובגויים לא יתערב"); מביע המן האגגי את תסכולו ואת עלבונו על כי: "ישנו עם אחד מפוזר ומפורד בין העמים, בכל מדינות מלכותך ודתיהם (חוקיהם) שונות מכל עם ואת דתי המלך אינם עושים" (אסתר פרק ג' פסוק ח').

עקרון ההסתגרות מפני הסביבה הנחה את העם היהודי עוד בטרם התגבש לעם: הוא למד מהניסיון המר של החבירה לבנות מואב בבעל-פעור שהסתיים במגפה; מההוראה להכרית את כל עמי ארץ כנען כדי למנוע התערבות בהם בימי הכיבוש של יהושע בן־נון; מהוראתו של שמואל הנביא להשמיד את העם העמלקי מיונק ועד המלך אגג; ומגירוש הנשים הנוכריות על ידי עזרא ועד מלחמת החשמונאים במתייוונים.

עם אובדן עצמאותו המדינית, אימץ העם היהודי לעצמו שיטות בלתי אלימות וחסרות כוח כפייה ריבוני אך בעלות תוקף של סנקציה דתית, לשמירת ייחודו: היה זה רבן שמעון בן־גמליאל (נכדו של הלל) שהחליף, אחר חורבן בית שני, את מצוות הקורבנות בתפילות וקבע כי פולחנים דתיים מרכזיים יכולים להתבצע אך ורק בנוכחות מספר מינימלי של עשרה יהודים (מניין), בני 13 ומעלה: תפילה בציבור, קריאה בתורה, ברכת כוהנים, טקס נישואים, אמירת קדיש ועוד. תודות לכך נוצרו מוקדי ריכוז של יהודים סביב בתי הכנסת שלהם ויתר השירותים

שנלוו לקיומו: "חדר" ו"תלמוד תורה" ללימוד, "הקדש" לאשפוז חולים, מטבח (תמחוי) לנוקקים וכן מוסדות הקהילה: מקום מושבו של הרב, של ה"חברה קדישא", ושל האגודות לגמילות חסדים.

בעקבות כך החלו היהודים להתגורר סביב בתי הכנסת שלהם (שפעמים רבות אף שימשו כמבצרים להתגוננות מפני פורעים), וכך נוצרו שכונות יהודיות שברבות הימים אף נבדלו (באמצעות חומות ושערים) מיתר חלקי הערים. הדבר נעשה בתחילה מטעמים של בטיחות והגנה מפני פרעות, אולם ברבות הימים הוצרו צעדיהם של היהודים בערי אירופה והם נדחקו לתוך שכונות מיוחדות - כדי להבדילם מעם הארץ ולמנוע השפעה יהודית על הנוצרים. בעקבות השכונה היהודית הראשונה שנוצרה כך ברובע "גיטו" ברומא, הוחל לקרוא לכל השכונות היהודיות הנבדלות בשם זה.

בעולם המוסלמי נדחקו היהודים לשכונות מיוחדות בשם "מלח" על שום תפקידם של היהודים להמליח את ראשיהם של נשפטים שראשיהם נכרתו, לשם הצגתם בפומבי. השוני הדתי וההתבדלות הדמוגרפית, הם שאפיינו אפוא את היהודים בארצות פזוריהם, והם שהיו גם העילה לשנאת יהודים, ואילו העובדה שהם היו חלשים (חסרי עצמאות מדינית) ולרוב גם זרים לעם הארץ - היוותה מניע מרכזי לרדיפתם.